

Vielä kerran permiläisten kielten monikon tunnuksesta ja muusta siihen liittyvästä

1. Eräessä aiemmassa tutkielmassani (1963: 374–75) johdin syrjäänin monikon tunnuksen *-jas*, Ud. *-jes*, P *-jez*, *-ez*, PO *-jez* ja votjakin *-jos*, *-os* permiläisestä sanasta S P *jez* 'kansa, väki, ihmiset', VO *jez* 'jäsen', S *jez-vij* 'jäsen' ~ votj. S K G *joz* 'jäsen'. Tämän sanan sukukielistä vastineista ks. UEW 95: **jāse* (**jāsne*) 'jäsen, nivel' FP [= suom.-perm.], ?FU [= suom.-ugr.]. Siinä antamaani äänteellistä ja semanttista selitystä pidän edelleen hyväksyttävänä. Kantapermin oletettavaa **ō* (< esipermin. **ā*) -äännettä vastaavat säännöllisesti syrj. *ē*, P *e* < *ē* (*j*:n vaikutuksesta) ja votj. *o*. Syrjäänin murteissa, paitsi murteissa Ud. P PO, on monikon tunnukseenä *-jas*. Tämän tunnuksen *a* on esipermin (ja oletettavasti varhaisen kantapermin) **ā*:n niin ikään säännöllinen jatkaja. Aineistossa ilmenevä poikkeavuus (**ā* > **ō* > syrj. *ē*, *e*,

votj. *o*, **ä* > syrj. *a*) on selitettävissä kantapermin aikaisen eri suuntiin johtaneen murrekehityksen avulla (vrt. Rédei 1988: 364, 369). Syrjäänin *jez* ~ votj. *joz* (< esiperm. **jöz*) -substantiiviin ja siitä syntyneeseen numerukseen on oletettavissa sanansisäinen **s*. Tästä esipermiläisestä *s*:stä tuli ensimmäisen ja toisen tavun rajalla *z*, mutta toista tavua kauempana, syrj. *-jas*, Ud. *-jes*, votj. *-jos* -muodoissa se äännelaillisesti säilyi (vrt. Uotila 1933: 172–; Rédei 1963: 375). Nytkin katson, että *z* voi olla sekundaari monikon tunnuksessa P *-jez*, *-ez*, PO *-jöz* odotuksenmukaisen **-jes* jne. asemesta. Alkuperäisemmällä kannalla ovat siis sellaiset muodot kuin P *purtes* 'veitset', P *mortjes* 'ihmiset'. *z* johtuu oletettavasti substantiiviin *jez* 'kansa, väki, ihmiset' vaikutuksesta, mutta *s* > *z* -muutokseen on voinut vaikuttaa myös seuraavan soinnillisen konsonantin assimiloiva vaikutus: PO *vu-njöznimlō* 'meidän veljillemme' mutta *mo-rtjōskōt* 'ihmisten kanssa' (ks. Uotila mp., Rédei mp.). Uotila (mp.) olettaa muodoissa P *mortjesša*, PO *mo-rtjōskōt* soinnittoman konsonantin edellä tapahtunutta äänneentoumasta *z* > *s*. Edellä mainituissa esimerkeissä tämä onkin mahdollista, mutta murteiden P PO soinnitontuminen on verrattuna *-jez*, *-ez* -muotojen varhempaan *s* > *z* -soinnillistumiseen joka tapauksessa sekundaaria. Permiläisten kielten konsonantiston historian kannalta toisin ei voi ollakaan: permiläisen monikon tunnuksen varianttien kantana olevan substantiiviin – lähdeköönpä varhaisemmista **jōs* ~ **jas* tai myöhemmistä **jöz* ~ **jaz* -muodoista – jouduttua ensimmäistä tavua kauemmaksi saattoi tuloksena olla vain **jōs* (>*jes* > *jes*), *-jas* (ks. Rédei 1988: 358).

2. Edellä sanotulla en ole halunnut kerrata aiemmin kirjoittamaani vaan tähdentää sitä. Niin olen tehnyt siksi, että Hartmut Katz on äskettäin (1987: 209–10) tuonut esiin varhemmin esittämäni verrattuna uuden mutta nähdäkseni täysin virheellisen ajatuksen permiläisten monikon tunnusten alkupe-

rästä. Hän yhdistää syrj. allomorfit P *-jez*, *-ez*, PO *-jöz*, votj. *-jos*, *-os* entiseen tapaansa (vrt. Uotila 1933: 182) sanaan syrj. *jez* 'kansa, väki, ihmiset' ~ votj. *joz* mutta palaa syrj. *-jas*-variantin osalta Wichmannin etymologiaan. Wichmann ja häntä jäljitellen Katz yhdistävät monikon tunnuksen *jas* sanaan ostj. (Ahlqv.) N *jax* 'ihmiset', (Patk.) I *jaχ* 'väki, ihmiset, kansa', (DEWO 318) V Vj. *jay*, Trj.J *jāy*, Irt. (DN KoP Kr. C) *jaχ*, Ni. Šerk. Kaz. Syn. *jōχ*, O *jaχ* 'väki, ihmiset, kansa'. Molemmat rekonstruoivat tämän sanaperheen suomalais-ugrilaiseen edeltäjään sanansisäisen **ks*-yhtymän. Katz liittää vielä näihin tietoihin suomen denominaalin nominijohtimen *-ias* / *-iäs* ~ *-jas* / *-jäs*, esim. *monias* 'muutama', *talvias* (esim. *kaksitalvias hevonen*), *vuotias* (tav. yhdyssanoissa kuten *yksivuotias*), murt. *enojas* 'Enon pitäjän väki', murt. *järviäs*: *keskijärviäs* 'Keskijärven asukas', murt. *kalajas*, gen. *kala-jahan* 'kalanpyytöväki', *viheliäs* 'viheliäinen', *voipias* 'mahtava' (ks. Hakulinen 1979: 150).

Katz ei halua löytää kollektiivimerkityksisistä *kalajas*, *enojas* -muodoista johdinta vaan johtimeksi muuttuneen itsenäisen sanan, jonka hän johtaa suomalais-ugrilaisesta **jakse*-muodosta. Tämän **jakse*-rekonstruktion jatkajia olisivat syrj. monikon tunnus *-jas* ja ostj. *jay*-sanakin.

Näen suomen *-ias* / *-iäs* ~ *-jas* / *-jäs* -johtimen yhdistämisessä tähän monta vaikeutta. Pienin ongelma – voisimme sanoa sitä pelkäksi kauneusvirheeksi – on se, että *-jas* ei esiinny itsenäisesti. Hakulisen (1979: 202) mukaan denominaali johdin *-ias* ~ *-jas* on identtinen deverbaalisen *-ias* ~ *-jas* -johtimen kanssa: *aloittelias*, *antelias* (murt. *anneljas*), *kivulias*, *puhelias*, *kuolias* 'kuollut', tav. vain ess. *kuoliaana*, transl. *kuoliaaksi*. Tätä Katz ei mainitse, sillä se ei sovi hänen oletukseensa. Suurempi äänneellinen vaikeus minusta on siinä, että sekä denominaalisen että deverbaalisen johtimen täydellinen vartalo on *-iaa* / *-iää* ~ *-jaa* / *-jää* < **iAha* ~ **jAha*. Katzin

Keskustelua

olettamaan **jakse*-muotoon ei siis viittaa mikään. Katzin arvelun mukaan adjektiivinen funktio (*monias*) sopii huonosti *kalajas*-tyyppisten kollektiiviseen funktioon. Minun ei tarvitse erityisesti korostaa, että tämä mielipide on perusteeton, sillä on hyvin tavallista, että nomen possessoris-adjektiivinjohdin voi saada kollektiivijohdinten tehtävän (tästä ks. Rédei 1981a: 99, 100 alav.; 1981b: 213). Edelleen on yleisesti tunnettua, että esimerkiksi unk. nomen possessoris-adjektiivijohdimmella on lokaali- ja paikannimijohdinten funktio, esim. *kukoricás* 'maisipelto', *nádas* 'ruohikko', *Geröhrich*, *nyíres* 'koivikko', *Gesztenyés*, *Mogyorós* (vrt. Bartha 1958: 107). Hakulisen mukaan (mts. 203) suom. *-ias/-iäs* ~ *-jas/-jäs* on yhdysperäinen johdin: *-ja/-jä* + *-s* (: *-h-*). Allomorfin *-ias/-iäs* *i*-aines on kehittynyt suomen erityiskehityksen aikana aiemmasta tavunalkuisesta *j*:stä vokaaliumalla: *avulias* < murt. *avuljas* (Hakulinen, mts. 46). Terho Itkosen kirjeitse ystävällisesti antaman tiedon mukaan (28. 11. 1989) on *-as* : *-akse-* tyyppi kolmitavuisissa sanoissa aivan poikkeuksellinen (*sarajas* : *sarajaksen* ~ *sarajas* : *sarajaan*), ja sen sijaan *-as* : *-a(h)a-* on yleinen. Siten olisi ajateltavissa, että tietty alkuaan *-as* : *-akse-* tyyppiset sanat ovat siirtyneet *-as* : *-a(h)a-* tyyppisiksi. Mutta tämä mahdollinen analoginen muutos ei mielestäni lainkaan riitä perusteeksi suomen *-ias* ja *-jas* -johdinten erottamiseen toisistaan Katzin muutenkin heikon etymonin vuoksi.

Syrj. *-jas* sopii sekä äänteellisesti että semanttisesti niin erinomaisesti monikon tunnuksen *-jes*, *-jez* jne. ja sen substantiiviseen edeltäjään **jöz* (> syrj. *jéz* 'kansa, väki, ihmiset', votj. *joz*), **jaz* < **jäse* (**jäsne*) FP, ?FU (= suom.-perm., ?suom.-ugr.), että korttitalomainen **jakse*-rekonstruktio ei voi horjuttaa näiden muotojen etymologista yhteenkuuluvuutta. Tässä sanaperheessä ei **ks*-äännehtymä voi ylipäänsä tulla kysymykseen. Tämän vastineena on niin ikään vokaalien välisessä asemassa permiläinen *s* mutta ei *z*. Sitä paitsi **sk* ja **ks*-sek-

venssien *k*-aines esiintyy usein täydellisessä vartalomuodossa (syrj. *mus*, *musk-*, votj. *mus* 'maksa' < **maksä*), syrj. *šeskj-*, votj. *šjšk-*, *šššk-* 'pureksia' < **soske-* (UEW 264, 448), vaikka se ei ole tavallisemman *s*:ksi yleistymisen vuoksi sitova.

Viimeiseksi jää Katzin etymologian ostjakkilainen jäsen: V Vj. *jay*, Trj. *jdy*, Irt.O *jaχ*, Ni. Šerk. Kaz. *jəχ* 'väki, ihmiset, kansa'. Kirjoittaja vetoaa **ks* > *γ* -kehityksen perusteluksi äännevastavuuteen suom. *suksi* ~ ostj. Vj. *jdy*. Ural.–suom.-ugr. **ks* > ostj. *γ* -edustus on mahdollinen mutta joka tapauksessa sekundaari kehittymä. Mutta sopivan etymologian puuttuessa ei ole todettavissa, onko ostj. *jay*-sanaan oletettavissa alkuperäinen **k* vai **ks*, **sk*, **kš* tai **šk*. Ostj. *γ*:n alkuperän epävarmuuden vuoksi ja edelleen syrj. *-jas*:n moitteetoman etymologian johdosta ei voi tulla kyseeseen syrj. *-jas*:n yhdistäminen ostj. *jay*-sanaan.

3. Täten uskon askel askelelta osoittaneeni Katzin epäonnistuneen etymologian heikot kohdat. Koska äännesuhde ural.–suom.-ugr. **ks* jne. > ostj. *γ* ilmenee muutamissa varmoissa etymologioissa, kannattaa tutkia UEW:n avulla sekvenssin sibilantti + *k* tai *k* + sibilantti ubinugrilaisia jatkajia ja etsiä selitystä tälle epätavalliselle äännevastavuudelle. **sk*, **šk*, **ks*, **kš* -äännehtymän jatkajia ovat vog. *γt*, *wt*, pitkä vokaali + *t* ja ostj. *γəl*, *χəl*. Nämä vastaavat säännöllisesti yhtymää *k* + sibilantti, mutta sibilantti + *k* -tapauksessa on tapahtunut metateesi. Tällaista äänne-edustusta tapamme seuraavien ural. ja suom.-ugr. rekonstruktioiden vogulin ja ostjakin vastineissa: **aškə* 'reki' (20), **eskə* 'uskoa' (76), **jäkšə* 'viileä, kylmä' (90), **joŋ(k)sə* 'jousi' (101), **keskə* (**keksə*) 'teroittaa, hioa' (151), **maksä* 'maksa' (264), **nieksə* (**neskə*) 'polku, tie' (315), **piksə* 'köysi, naru' (380), **piška* 'pihka' (385), **puske-* 'pistää, sysätä' (408), **soksə* 'sembramänty' (445), **soske-* 'purra, pureksella' (448). Muutamissa ostjakin esimerkeissä on *γ*, *χ* eikä *γəl*, *χəl*, esim. *?*maksä* 'jokin jyrsiä: maja-

va?’ : ostj. V *may* ‘majava’, (Kam.) *maχ* ‘eräs metsäneläin (C), majava (Kam.)’ (264); **pekše* ‘nuoli’: ostj. V *pöγ*, vogulissa on säännöllinen *piwət* (369), **sukse* ‘lumikenkä’: ostj. Vj. *jöγ*, DN *töχ*, O *löχ*, vogulissa säännöllisesti: TJ *töt*, P *towt*, KU *towt* (450). Nähdäkseni näissä tapauksissa on sananloppuinen *l*, *t*, *λ*-äänne käsitetty ostjakissa yks. 3. persoonan possessiivisuffiksiksi ja abstrahoitu *l:tön* jne. vartalo.

Edellä selostettuun nähden päinvas-tainen kehitys on tapahtunut ostjakissa, kun yks. 3. persoonan possessiivisuffiksi on liittynyt vartaloon (vrt. Mikola 1966: 53–54).

Lopuksi mainitsen lyhyesti myös ural. –suom.-ugr. yhtymien **šk*, **kš*, **kć* obinugrilaisista kehitymistä: vog. *γəs*, *χəs*, *ks*, pitkä vokaali + *s* (< **γs*), ostj. *γəs*, *χəs*, *wəs*. Tällainen vastinesuhde esiintyy seuraavien rekonstruktioiden obinugrilaisissa jatkajissa: **askelə* ‘askel’ (19), **šukše* ‘soopeli, näätä’ (326), **sikše* (**sükše*) ‘syksy’ (443), ?**šakša* ‘ihra, talikalvo, rasva’ (458), **šakće* ‘eräs petolintu’ (469). Sanan **wäške* ‘jokin metalli, ?kupari’ U (560) obinugrilaisissa vastineissa on äänteellistä epäsäännöllisyyttä. Vog. *wəs* jne. esiintyy vain yhdys sanojen jälkitavuna, ja siksi sen etu-tai takavokaalisuutta ei voi todeta. Vogulin edustus on alkuperäisen *ks*:n säännöllinen jatkaja: **kš* > kantavog. **γs* > *wəs*, *wəš*. Kehitymästä TJ *-küš* ks. UEW (mp.). Ostjakissa olisi säännöllinen muoto **wäγəs*. V *wäγ*, DN *wäχ*, O *öχ* on voinut syntyä siten, että **wäγəs*-muodon *s*-aines on käsitetty johtimeksi ja siitä on abstrahoitu perussanaksi *wäγ* jne. *s*-johtimesta ks. Sauer 1967: 87, 161.

KÁROLY RÉDEI

LÄHTEET

- BARTHA, D. 1958: Magyar történeti szóalaktan II. A magyar szóképzés története. Budapest.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- KATZ, HARTMUT 1987: *Kalajas, enojas*: erään johtimen etymologiasta. Vir. 91: 209–10. Helsinki.
- MIKOLA, TIBOR 1966: Zur Frage des ostjakischen Wortbildungssuffixes *l*, *t*, *λ*. – Ural-Altäische Jahrbücher 37: 51–52. Mainz.
- RÉDEI, KÁROLY 1963: A zürjén *-jas* stb. és a votják *-jos* többesjel eredetéhez. – Nyelvtudományi Közlemények 65: 374–75. Budapest.
- 1981a: Többesjelek a PU-PFU alapnyelvbén. Nyelvtudományi Közlemények 83: 97–105. Budapest.
- 1981b: Monikon tunnuksut uralilaisessa ja suomalais-ugrilaisessa kantakielessä. – Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27. VIII. 1980. Pars VI s. 210–19. Turku.
- 1988: Geschichte der permischen Sprachen. – Handbook of Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Edited by DENIS SINOR. Leiden 1988.
- SAUER, GERT 1967: Die Nominalbildung im Ostjakischen. Berlin.
- UEW = KÁROLY RÉDEI Uralisches etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Band II. Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht. Unter Mitarbeit von MARIANNE BAKRÓ-NAGY, SÁNDOR CSÚCS, ISTVÁN ERDÉLYI†, LÁSZLÓ HONTI, ÉVA KORENCHY†, ÉVA K. SAL und EDIT VÉRTES. Budapest–Wiesbaden 1988.
- UOTILA, T. E. 1933: Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. SUST 65. Helsinki.